

5.9 (10 01 00) ФИЛОЛОГИЯ

5.9 ФИЛОЛОГИЯ

5.9 PHILOLOGY

5.9.2 (10 01 03) ЛИТЕРАТУРА НАРОДОВ МИРА (ТАДЖИКСКО-ПЕРСИДСКАЯ ЛИТЕРАТУРА)

5.9.2 LITERATURE OF THE PEOPLES OF THE WORLD (TAJIK-PERSIAN LITERATURE)

5.9.2 АДАБИЁТИ ХАЛҚҲОИ ҶАҲОН (АДАБИЁТИ ФОРСУ ТОҶИК)

УДК 821.21

DOI 10.24412/3005-849X-2025-2-52-61

ҲАЗИНИ ЛОҲИЧӢ ВА *Абдуллоев Ромезҷон Холмуминович, н. и. ф.,*
МАСЪАЛАҲОИ НАҚДӢ *доцент, сардори раёсати илм ва инноватсияи*
СУХАНСАНЧӢ ДАР *МДТ “ДДХ ба номи академик Б. Гафуров”*
“ДЕВОН”-И Ӯ *(Хучанд, Тоҷикистон)*

ХАЗИН ЛОХИДЖИ И *Абдуллоев Ромездҷон Холмуминович,*
ПРОБЛЕМЫ *канд. филол. наук, доцент, руководитель отдела*
ЛИТЕРАТУРНОЙ КРИТИКИ *науки и инноваций ГОУ «ХГУ им. Б. Гафурова»*
В ЕГО «ДИВАНЕ» *(Худжанд, Таджикистан)*

KHAZIN LOHIJI AND *Abdulloev Romezjon Kholmuminovich, candidate of*
THE PROBLEMS OF *Philology, associate professor, head of the department of*
LITERARY CRITICISM *science and innovation under the SEI "KhSU named after*
IN HIS "DIVAN" *academician B. Gafurov" (Khujand, Tajikistan)*
e- mail: *romizjona@gmail.com*

Дар адабиёти форсизабони Ҳинд нақди адабӣ, хусусан ҷавобнависӣ ба осори интиқодӣ ё ба ном нақди нақд ривочи хоса дошт. Рисолаҳои интиқодии Ғолиби Деҳлавӣ ва шоғирдони ӯ ба “Бурҳони қотеъ”-и Муҳаммадхусайни Бурҳон ва ҷавобҳои ҷонибдорони муаллифи фарҳанги маишӯр намунаи беҳтарини чунин радду бадалҳои интиқодӣ мебошанд. Дар интиқоди ашъори яке аз суханварони маъруфи ишбҳи қораи Ҳинд Ҳазини Лоҳичӣ дар замони зиндагонияш аз ҷониби Сироҷиддин Алихони Орзу, Фатҳалии Гардезӣ, Саҳбои Деҳлавӣ рисолаҳо таълиф гардидаанд. Адиб ва фарҳангшигори маъруф Вораста Мал Сиёлкутӣ ба ҷонибдори Лоҳичӣ ду рисола таълиф кардааст. Худи Ҳазин низ ҷо-ҷо дар девонаш дар байтҳои шеърҳои алоҳида ба интиқоди ашъораи ҷавобҳо гуфтааст. Зикр гардидааст, ки яке аз сабабҳои интиқоди ашъори Ҳазин ҳақиқати рақиқи суханвар мебошад. Махсусан таъкид гардидааст, ки Ҳазини Лоҳичӣ дар бисёр ҷойҳои девонаш гурӯҳи нотавонбинону ҳарифон ва ҳасудонро мавриди мазаммату сарзаниш қарор додааст. Шоир бисёр масъалаҳоро, ки мунаққидон мавриди танқид қарор дода буданд, шарҳу тавзеҳ дода ба чунин шеърҳо унвонҳои “Хитоб ба яке аз саҳифон ва фурумоҷгон”, “Дар васфи худ ва интиқод ба беҳунарон”, “Дар замми баъзе асҳоби гурур”-ро додааст.

Калидвожаҳо: адабиёти форсизабони Ҳинд, нақди адабӣ, нақди нақд, Ҳазини Лоҳичӣ, Сироҷиддин Алихони Орзу, Вораста Мал Сиёлкутӣ

В персоязычной литературе Индии особое распространение получила литературная критика, в частности сочинение ответов на критические трактаты, или так называемая

критика критики. Ярким примером этого явления могут послужить критические трактаты известного поэта и мыслителя XIX века Голиба Дихлави и его учеников на знаменитый толковый словарь таджикско-персидского языка «Бурхони котеъ» Мухаммадхусайна Бурхона и ответы сторонников автора словаря на эту критику. Критические трактаты на поэзию одного из знаменитых поэтов Индийского субконтинента, Хазина Лохиджи, еще при его жизни были созданы Сироджиддином Алихоном Орзу, Фатхали Гардези, Сахбо Дехлави. Известный литературовед и лексикограф Вораста Мал Сиёлкути сочинил два трактата в поддержку Лохиджи. В диване самого Хазина встречаются отдельные бейты и стихотворные отрывки, написанные в ответ на критику его творений. Отмечается, что одной из причин критики поэзии Лохиджи можно считать его едкие сатирические стихотворения. Хазин в его диване довольно часто порицает завистников, соперников, недоброжелателей, разъясняет и комментирует многие проблемы, ставшие объектом внимания критиков, и приводит подобные стихотворные отрывки под названиями «Обращение к ничтожным и презренным», «В воспевание себя и в критику бездарных», «В порицание заносчивых» и т.д.

Ключевые слова: персоязычная литература Индии, литературная критика, критика критики, Хазин Лохиджи, Сироджиддин Алихон Орзу, Вораста Мал Сиёлкути

In the Persian-language literature of India, literary criticism has become especially widespread, in particular the composition of responses to critical treatises, or the so-called criticism of criticism. A striking example of this phenomenon can be the critical treatises of the famous poet and thinker of the 19th century Golib Dihlavi and his students on the famous explanatory dictionary of the Tajik-Persian language "Burhoni Kote" by Muhammadhusayn Burkhon and the responses of the supporters of the author of the dictionary to this criticism. Critical treatises on the poetry of one of the famous poets of the Indian subcontinent, Khazin Lohiji, were created during his lifetime by Sirojiddin Alihon Orzu, Fathali Gardezi, Sahbo Dehlavi. The famous literary scholar and lexicographer Vorasta Mal Siyolkuti wrote two treatises in support of Lohiji. In Khazin's own divan there are separate bayts and poetry fragments written in response to criticism of his works. It is noted that one of the reasons for the criticism of Lohiji's poetry can be considered his caustic satirical poems. Khazin in his divan quite often censures envious people, rivals, ill-wishers, explains and comments on many problems that have become the object of attention of critics, and cites similar poetry fragments under the titles "Appeal to the insignificant and despicable", "In praise of himself and in criticism of the untalented", "In censure of the arrogant", etc.

Key-words: Persian-language literature of India, literary criticism, criticism of criticism, Khazin Lohiji, Sirojiddin Alikhon Orzu, Vorasta Mal Siyolkuti

Ҳазини Лоҳичӣ яке аз суҳанварони маъруфи шибҳи қораи Ҳинд ба шумор меравад, ки ҳанӯз дар замони зиндагиаш доир ба нақди ашъори ӯ ҷаҳор рисолаи алоҳидаи интиқодӣ рӯи қор омадаанд.

Яке аз аввалин рисолаҳо “Танбеҳ-ул-ғофилин”-и Сирочиддин Алихони Орзу маҳсуб мешавад, ки баъдан донишманди дигари ин давра Вораста Мал Сиёлкутӣ дар ҷавоби он рисолаҳои “Раҳим-уш-шаётин” ва “Аҳқоқ-ул-ҳақ”-ро таълиф намудааст. Ҳамчунин китоби “Абтол-ул-ботил”-и Фатҳалии Гардезӣ низ дар радди эродоти Орзу навишта шудааст, ки барраси ин масоил, албатта ҷои баҳси дигар аст.

Як рисолаи дигар аз ҷониби Саҳбои Дехлавӣ таҳти унвони “Қавли файсал” ва инчунин “Аҳқоқ-ул-ҳақ”, ки муаллифааш айни ҳол маълум нест, дар пайравӣ ба рисолаи Сирочиддин Алихони Орзу ба ашъори Ҳазини Лоҳичӣ эродотеро вазъ намудаанд.

Ҳамин тариқ, тавре ба назар мерасад, як бахши умдаи нақду суҳансанҷӣ дар шибҳи қораи Ҳинд ба чунин равандҳои пурдомана иртибот дорад, ки албатта, ин бархӯрдҳои бардоштҳои интиқодӣ ба Ҳазини Лоҳичӣ низ бетаъсир намондаанд ва асари таъсироти мазкурро метавон дар девони суҳанвар ба мушоҳида гирифт.

Ба назар мерасад, ки Ҳазини Лоҳичӣ дар посух ба рисолаҳое, ки дар интиқоди ашъори ӯ таълиф гардидаанд, чун баъзе суҳанварони дигар асари алоҳидае таълиф нанамудааст, вале дар лобалои девони ашъораш байтҳо ва сурудаҳои ҷудогонае ҳастанд, ки аз муҳтавои онҳо ҳолу ҳавои муҳолифатҳову зиддиятҳои ин давра ба таври рӯшан таҷассум пайдо кардаанд. Дидгоҳҳои Ҳазин дар меҳвари вусъат пазируфтани чунин масоил дар атрофи мазмуну мундариҷаи ашъор, жанри ғазал, нақш ва ҷойгоҳи мисраъ ва қофия дар шеър, тавсифи қалам, рабти лафзу маънӣ дар сохтори жанрҳои адабӣ, ҷойгоҳи таъб ва истеъдоди суҳанвар дар адабиёт, интиқод аз шоирони пешин, баҳогузориҳои шеърҳои худ, нақди шеърҳои шоирони сабки ҳиндӣ ва амсоли инҳо рӯи қор омадаанд ва қабл аз он ки масъалаҳои мазкур мавриди баррасӣ қарор дода шаванд, сабабҳои ба миён омадани чунин ихтилофи аҳли илму адаби ҳавзаи адаби шибҳи қораи Ҳинд нисбат ба Ҳазини Лоҳичӣ ба таври мухтасар баён хоҳанд гардид.

Яке аз сарчашмаҳое, ки дар ин бора маълумот пешниҳод менамояд, тазкираи “Риёз-уш-шуаро”-и Волаи Доғистонӣ ба шумор меравад.

Волаи Доғистонӣ яке аз дӯстон ва наздикони Ҳазини Лоҳичӣ буда, дар тазкирааш ҳангоми зикри иттилоот доир ба низоъу муҳолифатҳои Ҳазини Лоҳичӣ чунин ишора дорад: “баъзе аз ғайрони ин мамлакат [манзур суҳанварони Ҳинд – А.Р.] камари интиқом баста, теги ҳичо бар вай кашида, дар назари арбоби хирад ҳафифаш намуданд. Аз ҷумла, Сирочиддин Алихони Орзу ... бисёр ашъори ғалат аз девони Шайх [манзур Ҳазини Лоҳичӣ.– А.Р.] бароварда... ва абёти мазкурро як-як зикр кардаву таъризот намудааст” [2, 658].

Аз баёни Волаи Доғистонӣ маълум мегардад, ки яке аз сабабҳои интиқод гардидани ашъори Ҳазини Лоҳичӣ ҳаҷвиёти суҳанвар мебошад, ки он ба танқиди бузургони Ҳинд нигаронида шудааст.

Донишманди маъруфи эронӣ Муҳсин Ночии Насрободӣ, ки дар як вақт мусахҳеҳи яке аз нусхаҳои ҷомеи тазкираи “Риёз-уш-шуаро”-и Волаи Доғистонӣ низ мебошад, зикр месозад, ки Волаи Доғистонӣ бар асари чунин муҳолифатҳои Ҳазини Лоҳичӣ нисбат ба сарзамини Ҳинд ва бузургони он матни рисолаи “Танбеҳ-ул-ғофилин”-и Сирочиддин Алихони Орзуро барои дарс ва ибрат гирифтани Ҳазини Лоҳичӣ ва амсоли ӯ дар тазкираи хеш бо андак ихтисор нақл кардааст.

Донишманди дигари эронӣ Маҳмуди Футӯҳӣ дар китоби “Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ” дар мавриди ҳулку атвори Ҳазини Лоҳичӣ чунин менигорад: “Ҳазин бисёр носозгору бадхулқ буд ва дӯсту ошноро аз худ меранҳонд” [7, 98]. Пайдо шудани баҳсҳо доир ба дағаливу бадмуомилагии Ҳазини Лоҳичӣ, ранҷидани наздикону дӯстон аз ҳаҷвиёти ӯ ва монанди инҳо масъалаҳое ҳастанд, ки дар доираи ҳамин гуна муҳолифатҳои пурдомана ба вучуд омадаанд. Қиёси муҳолифатҳои суҳанварони адабиёти тоҷик нишон медиҳанд, ки дар таърихи пайдоиши мубоҳисоти адабӣ ин масир як падидаи тоза ба шумор намеравад ва аз рӯи он наметавон ба ҳулку атвори суҳанварон баҳогузорӣ кард.

Падидаи мазкур бо вучуди ин ки боиси низоъ ва бархӯрдҳои наҷодпарастонаи суҳанварон гардидааст, мунаққидони ҳирфай чун Сирочиддин Алихони Орзу тавонистаанд ин равандро ба доираи муҳокимаҳову мубоҳисаҳои илмӣ кашонида, меъёрҳои нақду суҳансанҷиро бештар нигоҳ доранд.

Ҳамин тариқ, чуноне ки санадҳо нишон медиҳанд, яке аз сабабҳои сар задани ихтилофи аҳли илму адаби ҳавзаи адаби шибҳи қораи Ҳинд бо Ҳазини Лоҳичӣ сурудаҳои ҳаҷвии суҳанвар ба шумор меравад, ки воқеан ҳам тунду тез ва дағал буда, то андозае он ба таҳқир

низ табдил ёфтааст: “Дидем саводи Ҳинд ҳайратзор аст, / Рӯзи кеҳу меҳ чу шоми хичрон тор аст. Бастаст ба кори ҳамашон бахт гираҳ, / Ин ҷо гираҳи кушода дар шалвор аст” [4, 778]. “Ҳинд асту ҷаҳон ба ком мебояд, нест, / Поси ҳар хосу ом мебояд, нест. То ҳомила созем бузургонашро, / Як мушти зари ҳаром мебояд, нест [4, 778].

Рубоӣҳои мазкур намунаи сурудаҳои Ҳазини Лоҳичӣ дар ҳиндситезӣ буда, суҳанвар дар баробари жанри рубоиву қасида ин гуна афкорро дар жанрҳои дигар, аз ҷумла қитъаву таркиббанду ғазал низ баён доштааст.

Дар маҷмӯъ, нигоҳи Ҳазини Лоҳичӣ тавре ба мушоҳида расид имрӯз маҳдуд ба як масъалаи муҳолифату мубоҳисаҳои шахсӣ намебошад, балки дидгоҳҳои суҳанвар дар мавриди ду гурӯҳи суҳаншиносон ва мунаққидони ҳамасраш, аз ҷумла гурӯҳи аввал суҳаншиносони ростин ва ба истилоҳи шоир беғараз ва гурӯҳи дуюм, “нотавонбин”-у “ҳариф” ва “ҳасуд” баён шудаанд, ки нисбати онҳо баъзе воқунишҳои Ҳазини Лоҳичӣ рӯи қор омадаанд. Бо назардошти ин, посухҳои Ҳазини Лоҳичӣ ба муаллифоне, ки бо ӯ бар асари ҳиндситезиҳоаш ихтилоф доштаанд, ба тариқи манзум суруда шудаанд, метавон онҳоро ба унвони як номаи ҷавобии оғанда аз ранҷу ҳасрату фишори суҳанвар эътироф кард. Дар ин сурудаҳо ба ҳаде ба танг омадани Ҳазин ба мушоҳида мерасад, ки ӯ дар дил орзуи даст кашидан аз шеър ҳунаро мебарорад: “Ранҷидааст ҳома кунун аз дами ҳасуд, / Аз як насим рашға диҳад бар ҷанор даст. То кай ҳурам ба сар, чу қалам, теги ҳодисот, / Бояд кашид аз ин ҳунари пойдор даст. Бо теги мисраам ҷӣ кунад таъби муддаӣ, / Ғофил, ки медихад ба дами зулфиқор даст. Бо сад ҷаҳон умед кушудааст аз ниёз, / Ҳар мисраам зи қофия бар кирдугор даст [4, 78]. Осори ранҷиши суҳанвар дар ин порча аз ифодаи “Ранҷидааст ҳома кунун аз дами ҳасуд” бараъло эҳсос мешавад. Ҳамчунин таъбири “чу қалам ба сар теги ҳодисот ҳурдан” ба ҳоли шоир саҳт мувофиқ омадааст. Яъне, ба “сари қалам” теғ аз он ҷиҳат робита дорад, ки бо теғ сари қаламро бо мақсади тез қардан метарошанд. Ин ҳодиса аз сабаби доштани ҳосиятҳои зотии эҷодкорӣ нисбат ба қалам ва шоир руҳ додааст. Ҳазин бо истифода аз ин таъбирҳо сарзанишҳоро танқидҳои шадид ва эродоти мунтақидонро нишон додааст. Ҳусусан, мисраъ ва қофияҳои ашъорашро ба “дами Зулфиқор” монанд қардаст ва ин бесабаб нест. Зеро ҳамин қисмати эҷодиёташ аз танқидҳои бавучудомада бештар осеб дидааст. Масалан, Сирочиддин Алиҳони Орзу дар рисолаи бар зидди Ҳазини Лоҳичӣ таълифнамудааш, ки нома “Танбеҳ-ул-ғофилин” мебошад, дар бораи мисраъҳои ашъори шоир ҷунин Малоҳизаҳо дорад: “ва ин аз олами мисраи Мирзо Соиб аст” [6, 665], “Ва мисраи аввали байт муфиди маънии охир аст ва ин хилофи истеъмол аст” [6, 661], “мисроъи аввал ҳам зотид аст, аммо дар мисраи сонӣ лафзи “мо” ҳеч дахле дар маънӣ надорад” [6, 660], “мисроъи сонӣ аз Мир Санҷари Кошӣ” [6, 661]. Ва эродоти Орзу, ин ҷо, аз он сабаб муассир афтадааст, ки мисраъҳоро бо мисраъҳои ашъори шоирони дигар муқоиса қарда, камбудии онҳоро ошкор сохтааст ва бо ин роҳ ба қавли Волаи Доғистонӣ Ҳазини Лоҳичиро “хору залил” гاردонидааст.

Ҷун дар саросари ашъораш Ҳазини Лоҳичӣ номи “муддаӣ” ва “ҳасуд”-ро зикр намесозад, аммо байтҳоро дар сарзаниши суҳанвароне сурудааст, ки ба ашъори ӯ бештар нигоҳи интиқодӣ доштаанд. Қабл аз онки ба баррасии масъалаи мазкур пардохта шавад, ҳаминро бояд қайд кард, ки дидгоҳҳои суҳанвар дар мавриди мисраъ дар қанори эродоти мунтақидон мутафовит буда, онҳоро метавон як андоза ба унвони посухҳои манзуми суҳанвар дар ин арса эътироф кард. Истифодаи шудани тавсифоти “мавзунқомат”, “бӯстони субҳ”, “аз зулфи расо дилфиребтар”, “ғарро”, “барҷаста”, “барҷастамазмун”, “рангин”, “сероб”, “машҳур” доир ба мисраъ баёнқунандаи мавқеи муаллиф дар ин арса мебошад: “Дар печу тоби сунбули ҳар мисраам Ҳазин, / Печида бӯи настарани бӯстони субҳ. [4,81], “Зоҳид дигар ба хок таяммум намекунад, / Дар ҷӯи мисраам чу тавон қард ар тамос” [4,96], “Ҳар мисраам зи

зулфи расо дилфиребтар, / Ҳар нуқтаам ба шуҳии холи узори ёр» [4, 132], “Бишнава се-чор мисраи ғарро зи хомаам, / Акнун, ки фитратат ба сари нуктадонӣ аст” [4, 162], “Агар бинад зи қаддат мисраи барҷастамазмунро, Чаманпиро кунад аз боғ берун сарви мавзунро” [4, 216], “Набвад Ҳазин кам аз рағи абри гуҳарнисор, / Ҳар хомае, ки мисраи рангин ба чо гузошт [4, 291], “Ҳазин аз ҷӯи хотир сарви килки чилвазеби ман, / Чу хунҳо меҳӯрад то мисрае сероб мегардад” [4, 376], “Пару боли тазарвони муҳаббат баста девонам, / Ки сарвистон бувад аз мисраи барҷаста девонам” [4, 489].

“Бӯи настаран доштани мисраъ”, “зоҳид дигар бо хок таяммум намекунад, зеро мисраъҳои чун ҷӯи пуроби суҳанвар, таваҷҷуҳи онро ба худ кашидааст”, “агар фитратат ба сӯи нуктадонӣ аст, мисраи ғаррои маро бишнава”, “мисраъҳои барҷастае, ки дар девони ман мавҷуд мебошанд, онро ба сарвистон табдил додаанд” ва ғайра идомаи гуфторҳои болоянд. Дар ин бахш шояд яке аз сабабҳои ба фаҳрияҳои шоирона табдил ёфтани ин гуна байтҳои ашъори шоир ба шиддат ёфтани муҳолифатҳои суҳанвар доир ба ҷойгоҳи мисраъҳои шоир дар девони ӯ робита дошта бошад. Зеро аксар фаҳрияҳои шоирони адабиёти классикӣ ба тавсифи суҳан, шеър ва жанрҳои адабӣ, аз ҷумла ғазал нигаронида шудаанд. Мутолеаи девони Ҳазини Лоҳиҷӣ нишон медиҳад, ки ӯ дар баробари ин ки ба тавсифи шеъри худ қасидаҳо ва ғазалҳои алоҳида сурудааст, аммо як бахши чунин дидгоҳҳои худро доир ба мисраъ ихтисос додааст.

Суҳанвар бо сурудани чунин ашъори тавсифӣ доир ба мисраъ як навъ ифтихорияҳои шоиронаро ба вучуд овардааст ва ҳамчунин дар ин раванд бо чунин усул қобилияти хунариву эҷодии ҳешро дар офаридани мисраъҳои барҷаста гӯшзад намудааст.

Ӯ дар ин масир гуруҳи муҳолифонро, ки хилофкору тӯҳматгару каммоя мебошанд, саҳт мазаммат мекунад ва онҳоро “ҳосид”, “ноаҳл” ва “мурдадил” меномад. Шоир таъкид медорад, ки ба интиқодҳои бамисномада, ки ёвағӯие беш нест, посух надодааст ва роҳи ҳомӯширо ихтиёр кардааст. Зеро ин оташи доманзадаи ҳосидон ба як захм ва ҷароҳати маънавӣ табдил ёфтааст, ки онро ҷуз сукут ва ҳомӯшӣ чизи дигаре даво бахшида наметавонад:

Ҳасудонро сукути мо даҳони ёва гӯ бандад,

Зи ҳомӯшӣ тавон зад баҳя ин захми намоёнро [4, 203].

Дигар сабаби сукути ҳешро суҳанвар аз набудани суҳансанҷ ва мунакиди ҳирфай ва воқеӣ қаламдод намудааст ва мунтакидони ашъорашро ба андак дағалӣ “мурдадил”, “аблаҳ”, “қаждум”, “ҳасон”, “талхгуфтор” мешуморад: “Аз қаҳти суҳансанҷ ба лаб муҳри ҳамӯшист, / 3-ин мурдадилон хомаи ман шамъи мазор аст” [4, 241], “Кам аз қаждум набошад ихтилоли талхгуфторон, / Зи бас неши забон хӯрд аз ҳасон ранҷур шуд гӯшам” [4, 473], “Ҳазин аз баски додам дар қаҳон доди суҳансанҷӣ, / Ба гавҳарпарвариҳо чун садаф машхур шуд гӯшам” [4, 474].

Яъне, ин тоифаи суҳанварон нафароне ҳастанд, ки эҷози суҳанвариҳои шоирро нашнохта, мақоми ӯро паст задаанд ва ба истеъдоди модарзоди ӯ тавҳин доштанд. Аз ин ҷиҳат, ӯ суҳанҳои ҳешро бепарда ва бидуни тарсу ҳарос баён менамояд: “Ҳосид кашад ба силки гуҳарҳои ман ҳазаф, / Аблаҳ занад ба бурди Яман пинаи палос” [4, 96], “Ноаҳлро ба рашҳаи килкам, Ҳазин, ҷӣ кор? / Ин шӯрахокро ба суҳан эҳтиёҷ нест [4, 267], “Ҳар чи гӯям на тӯҳмат асту на лоф, / Аз ҳасудон ҷаро ҳарос кунам? [4, 150].

Ифодаи ба “силки гуҳарҳо кашидани ҳазаф” маънии ба риштаи гуҳарҳо сафол кашиданро дорад ва инчунин таъбири “ба бурди Яман пинаи палосро задан” бошад, ба маънии дарбех сохтани пораи матои намадӣ бар болои матои суфи раҳраҳии камёфт, ки намунаи беҳтарини он “бурди Яман” мебошад, омадааст. Ин қиёсу бардоштҳо аз натиҷаи як раванди бархурдҳо ва эроду нуктагириҳои як гуруҳи суҳанварон ба ашъори шоир мебошад, ки ба ҳеҷ ваҷҳ суҳанвар афкори онҳоро мақбул надонистааст, балки чунин муносибатро нисбати ашъори

хеш аз рӯи бефаҳмӣ ва аҳмақӣ қаламдод намудааст. Ба фикри ӯ камарзиш донишони як колои нодир натиҷаи айбқобӣ ва ҳасодати ин гурӯҳ мебошад. Дар мисраи аввали байти дувум ибораи “рашҳаи килк” истифода шудааст, ки маънои аз қалам таровида баромадани суханро дорад. Аз калимаи “шӯрахок”, ки дар сифати вожаи “ноаҳл” кор фармуда шудааст, суханвар як андоза муносибати беҳосили ҳарифонашро нишон додааст ва шоир дар маҷмӯъ гуфтанист, ки чун дар шӯразор чизе рӯида наметавонад аз ноаҳлони хокистархӯ низ сухани воло ва афкори тоза интизор шудан ғайри имкон аст. Суханвар бо ин гуна ифодаҳои шоирона мавқеи хешро ҳамчун як шоири ибтикорӣ ва таҷаддудгаро муайян кардааст ва маҷмуан чунин дидгоҳро манзараи умумии нақду сухансанҷии ин давра, баҳусус эродҳои нисбати ашъори суханвар бамеъомадаро бозгӯ менамояд. Ӯ бо ҳамин усул кӯшиши тангтар кардани арсаи даъвои ҳасмонаро дар иртибот бо ашъори хеш анҷом додааст, ки дар байти зер онро чунин ба мушоҳида гирифтани мумкин аст:

Ба ҳасм арсаи даъво намедихад суханам,

Ки хома дар кафи андеша Зулфигори ман аст [4,246].

“Дар кафи андеша зулфигор будани хома” ба маънои дар қиблаи ҳасм мисли шамшерӣ дудам қарор доштани қалам омадааст ва ин ифода ишора ба он мекунад, ки шоир бевосита дар батни ин гуна байтҳо ба даъвоҳои инчунонӣ, яъне фикру ақидае, ки доир ба ашъори ӯ баён гардидаанд, муқобилият зоҳир кардааст, зеро маънои дигари калимаи даъво ба ҳаллу фасли ягон масъалаи илмӣ дорои муҳтоҷи далел машғул шуданро низ дорад. Ба ҳар ҳол суханвар фикру Малоҳизаҳои гурӯҳи мавриди назарашро ба сифати маҳак ва меъёр қабул надорад ва онҳоро танҳо ба ҳукми шавқманд ва ҳаваскори нақд мешиносад: “Мавзун наиву дорӣ даъвии сухансанҷӣ./ Носахтӣёри ту, меъёр набояд шуд [4, 364].

Дар баҳсу баррасиҳо шоир дар барбари ин ки муҳотабро “носахтӣёри” унвон ниҳодааст, хешро сухансанҷи воқеӣ ба ҳисоб меоварад:

Худ гӯш кун имрӯз Ҳазин он чи сарой,

Ќуз фаҳми сухансанҷ суханро силае нест [4, 278].

Яъне, ҳосили матлаб ин аст: “Эй Ҳазин! Он чӣ месорӣ онро танҳо худат гӯш кун. Зеро фаҳму дарки дуруст доштани сухансанҷ дар фаҳмидани калом ин як ғамхорӣ барои сухан аст. Аз сабаби он, ки ин хусусиятҳо танҳо ҳоси туст, ин амалро худат анҷом деҳ”. Шеърҳои тафохурии суханвар шеърҳои танқидӣ ӯ нисбати муҳолифон низ ҳастанд. Суханвар аз ин гуна ашъор бо тафохур иброз медорад, ки шеършиносону шоирон бисёр ба ӯ баҳои сазовор додаанд, аммо зебоӣҳои эҷодии мероси адабии моро ҳасудон дида наменавонанд ва дастоварду муваффақиятҳои эҷодии суханвар онҳоро ба як навъ бемории чашм, ки унвонашро “сабалӣ” мегӯянд, гирифтор кардааст:

Нақши килкам, ки бувад рӯшани чашми хирад,

Карда дар дидаи бенури ҳасудон сабалӣ [4, 166].

Ҳамчунин илова мекунад, ки нафаре, ки бӯйшинос аст, бӯи анбарро аз аз пиёз, яъне “басал”, ки аз даҳони онҳо ба машом мерасад, имтиёз мебахшад: “Мекунад фарқ димоғе, ки бувад бӯйшинос, /Анбаре аз ману 3-ин гандадаҳонон басале [4,166].

Манзури суханвар аз “бӯйшинос” мунаққиди ҳирфай мебошад, ки сухани нағзро аз бад, тасвири хубро аз тасвири ғайрихунарӣ, шеърӣ баландро аз ҳарфи паст ва истеъдоду хунарро аз завқу салиқаи омиёна имтиёз бахшида метавонад. Яъне инсонӣ бихрад, хирадманд, огоҳ. Ин тоифаи суханварон ба андешаи шоир на ин ки ба шеър назари нек доранд, балки ҳар нуктаву назари интиқодии маро низ бо салиқаву лаёқати суханварӣ истикбол мекунанд ва онро ба истилоҳ “сара” меноманд:

Нақди ман аст дар назари бихрадон сара,

Наққоди лутфи ӯ суханам карда интиқод [4,82].

Ба назари шоир арзи камол кардан, сухани хешро тавсиф намудан кори хуб нест. Агар суханвар суханшиноси воқеъ бошад ин гуна корхоро ҳаргиз наменписандад: “Арзи камол, айби бузургӣ бувад, Ҳазин/ Аз бихрадонӣ нодирасанчи хунарашинос” [4,96].

Ҳамин тариқ, мисолҳои овардашуда нишон медиҳанд, ки Ҳазини Лоҳичӣ дар баробари баҳсхову нақдҳои бавучудодама дар канор нест ва аз ашъораш бо истифода аз назокатҳои хунарии суханварӣ ва офаридани суханҳои хос барои тоифаи сухансанҷони талхгуфтор ва нешдор аз онҳо интиқом гирифтааст ва як муқовимати эҷодиро ба зухур овардааст. Муҳолифатҳои ӯ аз ин ҷиҳат аст, ки шоир бевосита ба тавсиф ва шарҳу таҳлили масъалаҳои пардохтааст, ки аз ҷониби мунаққидони ҷанбаҳои манфии ашъораш бисёртар мавриди танқиду танбеҳ қарор гирифтаанд. Ба ин гурӯҳ ҳатто қитъа ва шеърҳои алоҳида аз девони суханвар таҳти унвонҳои “Хитоб ба яке аз саҳифон ва фурӯмоён” [4, 141], “Дар васфи худ ва интиқод ба беҳунарон” [4, 149], “Қитъа дар шикоят баъзе аз мардони замони худ” [4, 152], “Сухбати номардон” [4, 153], “Дар замми баъзе асҳоби ғурур” [4, 162-163] ва монанди инҳо вучуд доранд ва аз лобалои шеърҳои мазкур дида мешавад, ки ин нафарҳо наздикон ва дӯстони суханвар низ буданд. Масалан, дар шеъри “Дар замми баъзе асҳоби ғурур” менависад: “Эй соҳибе, ки мояи тафреҳи оламӣ, / Зоти муборакат сабаби қомронӣ аст. Бишнава се-ҷор мисраи ғарро зи хомаам, / Акнун, ки фитратат ба сари нуктадонӣ аст. Расмест мубтазал гилаи дӯстон зи ҳам, / Набвад зи дил шикоятӣ ёрон забонӣ аст [4, 162].

Дар идомаи порчаи болоӣ таъкид медорад, ки ту аз ман ранҷидай ва аз ин сабаб аст, ки назмамро сабук меангорӣ, ту вусъати майдони хешро санҷ ва баъд ҳулоса барор. Мо муҳлиси ту ҳастем ва ин армуғонро, ки шеър аст, аз хирмани эҷодӣ барои ту намуна овардаем: Назмам сабук масанҷ ба мизони эътибор, / Ҳарчанд к-ин матои гарон ройгонӣ аст. Гар моили ситоиши хешӣ ишора кун, / Аз хирман ин намуна барои нишонӣ аст...Инак муҳаққаре гузарондам, алалҳисоб/ Аз муҳлисони худ бипазир, армуғонӣ аст [4, 163].

Ин албатта намунаи байтҳои ҳастанд, ки суханвар бо нармаӣ ба муҳотаб муроҷиат мекунад ва аз муҳлисон будани хешро таъкид медорад, ҳарчанд дар байни онҳо осори ранҷиш аз нақди сабук ва баҳогузориҳои ғайрихирфай бар ашъорашон дида мешавад. Илова бар ин, мушоҳида мегардад, ки суханвар дар девонаш як маврид шеъри ба ӯ бахшидашударо зикр кардааст ва дар баробари он матни шеъри ҷавобиро низ ҷой додааст. Масалан, шеъре, ки унвони “Дар посухи қасе, ки барои ӯ қасидае суруда гуфта аст” [4,122]-ро дорад, суханвар дар баробари овардани матни шеър, аз ҷумла “Эй ба табъи ту ифтихори сухан, / Қаламат офаридгори сухан. Аз нами ҷӯйбори хомаи ту, / Тозарӯйӣ кунад баҳори сухан...” [4,122] мутаассифона номи шоирро дарҷ намесозад. Ҳамин тариқ, дар баробари муқобилиятхову зиддиятҳо ҳамин гуна ситоишхову истиқболӣҳо аз ашъори ҳамаҷониби суханвар дида мешавад:

Ба васфат агар хома лаб тар намоям,

Таҳаккум ба Ҳизру Сикандар намоям [4,123].

Дар байни чунин суханвароне, ки шоир ба некӣ ёд кардааст, нафароне низ ҳам ҳаст, ки дар ашъори суханвар, номашон зикр гардидааст. Яке Волаи Доғистонӣ бо таъбири Волаи донодил ва дигаре Масеҳо бо таъбири Масеҳони суҳандон дар байти зерин: “Ин ғазал гӯшзади Волаи донодил кун, / Он ки аз маҳди Масеҳони суҳандон бархост [4,240]. Ҳамин тариқ аз намоёндагони сабки ҳиндӣ ба Назирии Нишопурӣ чунин алоқаманд буданашро қайд менамояд: “Ғавғои Ҳазин аст зи фарёди Назирӣ, / Бонге, ки набошад накунад куҳ садо ҳеч [4,294].

Ҳазини Лоҳичӣ таъсирпазирии хешро аз шоирони дигар ба таври сарех бозгӯ кардааст. Аз ҷумла, дар ду байти зер аз ашъори шоири дигари сабки ҳиндӣ Фигонӣ суд ҷустанашро чунин нишон додааст: “Дорем Ҳазин ин ғазал аз файзи Фигонӣ, / Ҳар ҷо, ки равад ҳамраҳи ёр аст дили мо” [4,193], Ҳазин аз ин ғазалат тоза гашт тарзи Фигонӣ, / Сазад зи сидра фурӯд ояду замини ту бўсад [4,317].

Яъне, дар баробари ин ки суханвар ба шева ва тарзи сухани Фигонӣ алоқамандӣ гузидааст, ӯ кӯшиш кардааст, ки дар ин масир тарзи услуби Фигониро такмил бахшад ва бехтару хубтар суханро дар шеър ифода намояд. Тавре дар байти дувум ба назар мерасад, ҳадафи суханвар дар ин замина татбиқ гардидааст.

Илова бар ин Ҳазини Лоҳичӣ дидгоҳҳои хосеро доир ба мероси адабии суханварони аҳди классикӣ низ зоҳир намудааст. Дар ашъори шоир номҳои шоирони салаф, ба монанди Анвари Абевардӣ, Саноии Ғазнавӣ, Мавлоно Ҷалолиддин Балхӣ, Авҳадии Мароғайӣ, Ҳоконии Шарвонӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизии Шерозӣ, Қосими Анвор, Абдурахмони Ҷомӣ, Ҷамолиддин Абдураззоқи Исфahонӣ ва писараш Ҷамолиддин Исмоил ва ғайра дида мешаванд, ки пайванди Ҳазинро ба мероси адабии эшон нишон медиҳад. Муносибати Ҳазин ба суханварон ба таври хос ба вучуд омадааст. Масалан, аз Саноии Ғазнавӣ бо мақсади ҷавоби як ғазали ӯ ғазал сурудааст ва аз як мисраи ашъораш ёд мекунад. Инчунин ӯ ғазалҳои бехтаринро, ки ба Саной тааллуқ дорад, орзу мекунад, ки ҳамин гуна ғазалҳоро ӯ дошта бошад. Аз ин ҷиҳат, афсӯс меҳӯрад, ки пеш аз ӯ онро Саной сурудааст: “Аз ёд Ҳазин надҳӣ мисрои Санойро, / “Аз ёр ба ҳар захме афғор набояд шуд” [4,365], “Ин он ғазал, ки гуфта пеш аз Ҳазин Саной, / Ин тур гуфтугӯро аз вай шунид бояд” [4,377], “Ин ҷавоби ғазали хоҷа Санойист Ҳазин, / “Ҳоҳад ин тоза ғазал ноз ба Девон кардан” [4, 510].

Мавлоно Ҷалолиддин Балхӣ дар ин арса аз шоирони дӯстдоштаи Ҳазини Лоҳичӣ ба шумор меравад. Ҳазин дар баробари ин, ки аз ашъори суханвар ба таври амиқ таъсир пазируфтааст, ӯро бо унвонҳои Мавлоно як маротиба “Ин ғазал аз ғайзи Мавлоно Ҳазин”, / “Дар кушоди бол бастам илалӣ”, Орифи румӣ шаш маротиба “Ҳазин аз орифи Румӣ салои ишрат оварда, / Ки соқӣ ҳар чи дарёбад, тамом овард мастонро [4,197], “Бо орифи Румӣ шуд ҳамнағма Ҳазин килкам, / “Эй соқии чон пур кун он соғари нӯшинро” [4,221], “Дорем Ҳазин ин ғазал аз Орифи румӣ, / “Ў кофири хеш асту мусалмони харобот” [4, 268], “Ҳома шаққаршикан аз орифи Рум аст, Ҳазин, “Тӯтиёро ба сало дар шакарстон оред” [4,380], “Мутриб зи навои орифи Рум, / “Ин парда бизан, ки ёр дидем” [4,474], “Бо Орифи румӣ шуд ҳамнағма Ҳазин килкам, /Ин парда, ки месанҷам 3-он ҷони ҷаҳон астӣ” [4,567], муршиди Рум ду маротиба “Анвори муршиди Рум шуд роҳбар Ҳазинро”, / “Ҷоно қабул гардон ин ҷустуҷӯи моро” [4,215], “Анвори муршиди Рум шуд роҳбар Ҳазинро, /Гар Ҳиммате бихоҳӣ аз авлиё ҷӣ бошад?” [4,308] ёд кардааст. Аз байтҳои охир бар меояд, ки Ҳазин дар ду ғазали алоҳида бо як мисра аз Мавлоно ду маротиба истиқбол намудааст. Ӯ дар шеърҳои мазкур Мавлоноро бевосита роҳбар медонад ва ифтихор ҳам мекунад, ки бо ин шоири беҳамто ҳамнағма, яъне дар як сатҳу пояи ҳунари қарор гирифтааст ва монанди инҳо.

Аз ифодаҳои зерини “ҷӣ хуш суруд?”, “нуктаи рангин” бараъло эҳсос мегардад, ки шоир аз ғазалҳои тазминкардааш аз девони Авҳадии Мароғайӣ хеле хуб истиқболнамудааст: “Бишнавар ҷӣ хуш суруд Ҳазин Авҳадии мо, / “Эй рӯшан аз руҳи ту заминро замонаҳо” [4,521], “Ҷавоби нуктаи рангини Авҳадист Ҳазин, / “Сазад, ки бар варақи лола ин нигор кашӣ” [4,569].

Аз сабаби доштани Ҳиммати пасти шоирӣ ва пеш гузоштани ниёзҳои шахсӣ, ки боиси пеши пой Қизилхон сар ҳам кардани Ҳоконӣ шудааст, ӯро ин гуна, аз ҷумла “Нақси Ҳиммат нигар, ки Ҳоконӣ, / Зери пой Қизил сар андозад. Зери поям қазо ба давлати ту, / Атласи ҷарҳи аҳзар андозад. Садди назме, ки дар ҷаҳон бастам, / Зулми Яъҷучро бар андозад [86] интиқод намудааст, вале дар баробари ин дар қасидасарой ҳунари ӯро эътироф кардааст. Ба ин далел, ки як қасидаи суханвар чунин номгузорӣ шудааст: “Ин қасидаро ба тариқаи Ҳоконӣ сурудааст” [4,128].

Ҳамчунин мисли Фигонӣ суханвар аз Ҳофизии Шерозӣ ёд кардааст, ки равиши эҷодии онҳо барои ӯ писанд омадааст. Лекин шӯро шавқе, ки дар шеъри Ҳофиз дида мешавад, ҳамин ангеа аз Ҳазин низ эҳсос мешавад ва суханварро ошиқи ашъори Ҳофиз мегардонад.

Ифодаҳои “қавли Ҳофиз”, “мисраи Ҳофиз”, “руҳи Ҳофиз”, “нағмаи Ҳофиз” ва монанди инҳо чозибасе ҳастанд, ки муносибати Ҳазинро ба ашъори Ҳофиз нишон медиҳанд. Ҳазин қайд мекунад, ки “мисраъ” ва “нағмаи Ҳофиз” диламро аз дасту хуш мебарад ва баъзан маро ба самоъ водор мекунад: “Мебарад нағмаи Ҳофиз дилам аз хуш, Ҳазин / “Ин қадар нашта набахшад майи Шероз маро” [4,180], “Мебарад мисраи Ҳофиз дилам аз даст Ҳазин, / “Тақя бар аҳди гулу боди сабо натвон кард”” [4,349], “Дилам аз нағмаи Ҳофиз ба самоъ аст Ҳазин, / “Дар ниҳонхонаи ишрат санаме хуш дорам” [4,454], “Қавли Ҳофиз барад аз дил ғами деринаи мо, / “Эй сабо, нақҳате аз хоки раҳи ёр биёр” [4,405], “Шудам аз даст Ҳазин дӯш, ки Ҳофиз мегуфт, / “Муждаи васли ту ку? К-аз сари чон бархезам” [4,482].

Бо вучуди ин, ки дар девони суҳанвар ҳафт маротиба номи Ҳофиз зикр шудааст, ба назар мерасад, ки баъд аз Мавлоно Ҷалолиддин Румӣ дувумин шахсе, ки дар шеъри Ҳазин нуфуз кардааст, Ҳофиз Шерозӣ ба шумор меравад. Ҳазин аз он чихат худро ба кӯи муваффақиятхоро дастовардҳои эҷодӣ оварда мерасонад, ки равиши Ҳофизро идома додааст ва ҳатто онро таҳаввул бахшидааст. Аз ин чихат, ба назари вай руҳи Ҳофиз аз ӯ шоду масрур аст: “Тоza кардӣ равиши Ҳофиз Шероз Ҳазин, / “Ки зи анфоси хушаш бӯи касе мояд” [4,298], “Руҳи Ҳофиз буд аз кили ту хушнуд Ҳазин, / Аз ту ин тозағазал вирди забон моро бас [4,414].

Ҳамчунин дар байтҳои зерин як маротиба аз Саъдии Шерозӣ “Ин ҷавоби ғазали дилкаши Саъдист Ҳазин, / Ки найи хомаи оташнафасамро дам аз ӯст [4,280], ду маротиба аз Абдурраҳмони Ҷомӣ бо ифодаи Ҷомӣ ва пири Ҷом “Ин май Ҳазин ифозаи минои Ҷомӣ аст, / “Бар каф гирифта ҷоми мусаффо бурун равем” [4,445], “То пири Ҷом чуръа ба мо медиҳад Ҳазин, / Сарҷӯши файзи бодаи маънӣ ба ҷоми мост [4,246], ду маротиба Қосими Анвор “Ин он ғазали Қосими Анвор, ки фармуд: “Бо ишк зи тасбеҳи Мусалло натавон гуфт” [4,281], “Ин ҷавоби ғазали Қосими Анвор кӣ гуфт, Май ба мастон бидеху тавба бар хушёрон деҳ” [4,521] бо ҳамин шева ёдоварӣ кардааст.

Ҳамчунин ба назар мерасад, ки Ҳазин ба баъзе мисраъҳои шоирони ин давра нигоҳи интиқодӣ низ доштааст. Агар дар байти аввали зерин Анвариро хидеви суҳан унвон кунад, дар байти дигар аз мисраи тазминкардааш, ки ба Анварӣ тааллуқ дорад, нангу ор менамояд: “Анварӣ буд агар хидеви суҳан, / Зад навои ту куси мумтозе [4,107], “Ба нукта, нанги ман аз тарзи Анварист, ки гуфт: / “Замона нек шиносат тариқи аввалиро” [4,76].

Санадҳои овардашуда нишон медиҳанд, ки суҳанвар нисбат ба баъзе гурӯҳи ҳамасронаш, ки аз онҳо хотираи неки эҷодӣ надорад, аз шоирони аҳди классикӣ ва мероси адабии онҳо оғаҳии комил доштааст ва онҳоро мавриди ситоишу пайравӣ қарор додааст. Ҳарчанд ӯ аз тарафи баъзе суҳанварон мавриди танқид қарор гирифтааст, бо ҳамин шукуҳу азамати эҷодинаш кам нагардидааст. Баракс маҳбубияташ ҳатто дар дигар доираҳои адабӣ бештар будааст, ки як гурӯҳи ҳамасронаш бо назардошти шуҳрат ва мақоми ӯ суҳанварро барои довариӣ шеъри Ҷамолӣ Абдураззоқи Исфahонӣ ва писараш Ҷамолӣ Исмоил интиҳоб кардаанд ва ба вай мурочиат намуданд. Дар девони шоир як посухи манзум дар ҷавоби чунин мурочиатҳо дида мешавад, ки баррасии он ҷои баҳси дигар аст. Илова бар ин дидгоҳҳои муаллиф доир ба шеър, мисраъ, қофия, радиф, ғазал, килк, хома, рабти лафзу маънӣ, баҳогузори ба шеъри худ, ва ғайра мавҷуд мебошад, ки ба таври алоҳида баррасии он рӯй қор хоҳад омад.

Ҳамин тариқ, нақду таҳқиқи масоили мазкур нишон медиҳад, ки Ҳазини Лоҳичӣ ҳамчун шоир ва суҳанвари мумтоз дар замони зиндагаш шуҳрати беандоза дошта, нисбат ба ашъори дигарон мероси адабии ӯ мавриди тавачҷуҳи аҳли илму таҳқиқ қарор гирифтааст. Ин раванд боис ба он шудааст, ки нуктаву назарҳои доираи калони суҳанварон дар бораи шеърӯ шоирӣ ва хунари суҳанварии яқдигар баён гарданд. Ашъори истифодашуда аз девони

Ҳазини Лоҳичӣ маҳсули чунин мубоҳисаҳо ва дидгоҳҳои мебошанд, ки ҳанӯз ҳам аз нигоҳи нақду суҳансанҷӣ аҳамият доранд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Деҳлавӣ, Саҳбой. Қавли ғайсал// Таҳияи Шафӣ Кадканӣ дар китоби “Шоире дар ҳуҷуми мунтақидон:Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ перомуни шеърӣ Ҳазини Лоҳичӣ”.–Техрон: Огаҳ, 1375. – 512с.
2. Догистонӣ, Вола. Риез-уш-шуаро. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди якум. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ноҷии Насрободӣ. Баргардонандаи матн ба ҳатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луғоту тавзеҳот доктори илмҳои филологӣ Мисбоҳиддини Нарзиқул. – Душанбе: Офсет, 2018. – 728 с.
3. Кадканӣ, Шафӣ. Шоире дар ҳуҷуми мунтақидон:Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ перомуни шеърӣ Ҳазини Лоҳичӣ.–Техрон: Огаҳ, 1375. – С.238-362
4. Лоҳичӣ, Ҳазин.Девон. Тасҳеҳи Забеуллоҳи Соҳибкор.–Техрон: Нашири соя, 1378.–832 с.
5. Насрободӣ, Муҳсин Ноҷӣ. Муқаддимаи мусаҳҳаҳ//. Риез-уш-шуаро. Иборат аз чаҳор ҷилд. Ҷилди якум. Муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ноҷии Насрободӣ. Баргардонандаи матн ба ҳатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луғоту тавзеҳот доктори илмҳои филологӣ Мисбоҳиддини Нарзиқул. – Душанбе: “Офсет”, 2018. – 728 с.
6. Орзу, Сироҷиддин Алихан. Танбеҳ-ул-гофиллин. Бо муқаддима, тасҳеҳ ва таҳияи Муҳаммад Акрам.–Лоҳур: Донишгоҳи Панҷоб, 1401.– 210с.
7. Футӯҳӣ, Маҳмуд.Нақди адабӣ дар сабки ҳиндӣ. Чопи аввал.–Техрон:Суҳан,1385.– 440с.

REFERENCES:

1. Dehlavi, Sahbai. Faisal's saying// Prepared by Shafei Kadkani in the book “A poet in the attack of critics: Literary criticism in the Hindi style around the poem of Hazin Lohiji”.–Tehran: Ogah, 1375. – 512 pp.
2. Daghistoni, Vola. Riyaz-ush-shuaro. Consisting of four volumes. Volume one. Introduction, corrections and research by Muhsin Nojii Nasrobadi. The translator of the text into Tajik Cyrillic script, the author of the preface and commentary, dictionaries and explanations, Doctor of Philological Sciences Misbohiddin Narziqul. – Dushanbe: “Offset”, 2018. – 728 pp.
3. Kadkani, Shafei. Poet under attack from critics: Literary criticism in the Indian style around the poem of Hazin Lohiji.–Tehran: Ogah, 1375. – PP.238-362
4. Lohiji, Hazin. Divan. Edited by Zabeulloh Sahibkor.–Tehran: Nashri Soya, 1378.–832 pp.
5. Nasrobadi, Muhsin Noji. Edited introduction//. Riyaz-ush-shuaro. Consisting of four volumes. Volume one. Introduction, edits and research by Muhsin Noji Nasrobadi. Translator of the text into Tajik Cyrillic script, author of the preface and commentary, dictionary and annotations, Doctor of Philological Sciences Misbohiddin Narziqul. – Dushanbe: “Offset”, 2018. – 728 pp.
6. Orzu, Sirajiddin Alikhan. Tanbeh-ul-ghafilin. With an introduction, corrections and commentary by Muhammad Akram.–Lahore: Punjab University, 1401.– 210 pp.
7. Futuhi, Mahmud. Literary criticism in the Indian style. First edition.–Tehran: Suhan, 1385.– 440 pp.